

Eusko Folklore Urtekariaren ehun urte (1921-2021): Atzoko eta gaurko gure ahalegina

Ariznabarreta, Abel

Ehun urte betetzen ditu aurten **Eusko Folklore Urtekariak**. Mende oso bat, ziklo historiko baten osaketa. Nahiz eta gertaera jakin batzuek zikloa hasi genuen modu berean amaitzen dugula pentsarazi, 2020ko pandemiak itxi gaituen tuneletik atera nahian, 1918tik 1920ra Euskal Herria ere astindu zuen gripearen epidemiarekin gertatu zen bezala, alegia, aitortu behar dugu gure inguruko munduak aldaketa esanguratsuak ezagutu dituela denbora tarte horretan. Ehun urte: ia urte berberak igaro ziren 1889ko abenduaren 31n Ataungo On Jose Migel Barandiaran San Gregorio parrokiako Perunezarra baserrian jaio zenetik, harik eta Ataungo Sara etxean hil zen arte, 1991ko abenduaren 21ean, 102 urte betetzear zela. Eta, hain zuzen ere, 100 urte, mende bat, bete ditu aurten 1921ean Barandiaranek sortu zuen Eusko Folklore Urtekariak. Beraz, Euskal Herrian argitaratzen den zientzia al-dizkaririk zaharrena dela esan genezake.

Baina Barandiaranek Eusko Folklore proiektua abian jartzea bere testuinguruan kokatu ahal izateko, sorrera data horretatik urte gutxi batzuk atzera egitea komeni dela uste dugu. XIX. mendearen azken laurdenetik aurrera, euskal literaturaren eta, oro har, euskal kulturaren loraldi bat gertatzen ari zen, gerora "*Euskal Pizkundea*" deitu izan dena, eta XX. mendearen hasieran iritsiko zena bere unerik gorenera. Orduan eratu ziren gaur egun ere euskal gizartearen eta kulturaren oinarrizko zutabeak izaten jarraitzen duten erakundeak (Euskaltzaindia eta Eusko Ikaskuntza, besteak beste); euskaraz idatzitako egunkari berriak agertzen dira (Euskalduna, Eguna...); bultzada handia ematen zaie euskal literaturari eta bertsolari-tzari, etab. Testuinguru horretan kokatu behar dugu Eusko Folklore proiektuaren sorrera ere.

Gasteizko Elizbarrutiko Seminarioan jarri zuen martxan On Jose Migel Barandiaranek euskal kultura herrikoia aztertzeko proiektua. 1914an apaiz ordenatu zuten, ondoren Burgosko Elizako Unibertsitatean Teologian graduatu, eta 1915ean Gasteizko Seminarioa itzuli zen, non 1920an errektoreorde izendatu zuten, eta hemen geratu zen gerra zibilera arte.

Proiektua abian jarri zuen urteak dira hauek. Baina, nahiz eta horretarako baldintzak hainbat alderditan mesedegarriak izan, Seminarioko errektorearen oposizioari aurre egin behar izan zion, ez baitzen horrelako ekimenen batere zalea, edo, ez behintzat, seminarioko kideen ohiko espazioaren eta jardueraren barruan garatzeko orduan. Elizbarrutiko Apezpikuaren berariazko baimena bazuten ere, Gasteizko Seminarioko errektoreak uste zuen ikasketa horiek hutsalak, denbora-pasakoak eta inolako izaera zientifikorik gabekoak zirela, eta, bere ustez, horien ardura zuen elkartearen egoitzak berak ere apaiztegitik kanpo egon behar zuela, eta lortu ere egin zuen. 1925ean, Barandiaranek Eusko-Folklore Elkartearen egoitza itxi eta Gasteizko Arte eta Lanbide Eskolara eraman beharko du, egoitza berri gisa. Era berean, leku horretan bertan, Eusko Ikaskuntzaren Historiaurreko Ikerketen Zentroa jarriko du martxan, bere zuzendaritzapean.

Proiektuaren eragileetako bat, zalantzarik gabe, Oñatin 1918an egindako Eusko Ikaskuntzaren Lehen Kongresutik euskal kulturari buruzko ikasketei emandako bultzada da, eta bereziki, urte horretan bertan, 1918an hain zuzen, Eusko Ikaskuntza sortu zenetik. Esan bezala, urte horretan, irailaren 1etik 8ra, Eusko Ikaskuntzaren Lehen Kongresua egin zen Oñatin. Kongresu horretan, hitzaldi orokorren, ikastaro edo eskola magistralen eta lan-bileren bidez, aztertu beharreko gaiak garatu ziren, ikasgaiak zazpi atal orokor independentetan bilduta: Gizarte eta politika zientziak, arraza, hizkuntza, historia, artea, irakaskuntza eta Eusko Ikas-

Oñati, 1918. Eusko Ikaskuntzaren I Kongresua: *“Amaierako saioaren ondoren, Arabako, Gipuzkoako eta Bizkaiko diputatuek ohorezko aurrekoa dantzatu zuten plazan, eta ikusleek oso pozik ikusi zuten”*. Gregorio de Mujika¹ (Argazkia: JM Barandiaran Fundazioa).

1. Mujika, Gregorio (1919). El primer Congreso de Estudios Vascos. París. RIEV. 110. Orr.

kuntza Elkartea. Hain zuzen ere, "Arraza" izeneko ikasgai-taldean, Enrique Eguren (Antropologia), Telesforo Aranzadik (Etnografia) eta Jose Migel Barandiaranek (Historiaurrea) emandako ikastaroen bidez osatu ziren saioak. Urtebete lehenago zuten argitaratua Barandiaranek euskal historiaurreari buruzko lan bat. Barandiaranen lehen hitzaldi magistrala dela esan dezakegu, Gasteizko Seminarioan 1917-1918 ikasturteari hasiera emateko hitzaldia izan ezik, Euskal Herriko historiaurreari buruzkoa baita. Konferentzia hau argitaratu ondoren, Henri Breuil frantziar historialari ospetsuarekin harremanetan jarri zen, hau,aldi berean, Ugo Obermaier historiaurrearen ikertzaile alemaniararekin harremanetan jarri zelarik.

Barandiaranek bi egunetan banatutako lau orduko ikastaroaren edukia bi multzotan antolatuko du, lehenengoa zati teorikoari eskainiz, eta bigarrena historiaurreko aztarnategi eta monumentu megalitikoaren esplorazio-, aintzatespen- eta indusketa-lanetako metodologia praktikoari; izan ere, bere ustez,

gure artean Historiaurrearen garapen eta aurrerabiderik handiena lortzeko, eta antzinako edozein monumenturen inguruan prestakuntza zientifikorik gabe fantasiazten direnen izurritearen aurkako prebentzio-baliabide gisa, komeni da zientzia honetan jarraitu beharreko metodoak azaltzea, bi alderdi hauetan: teorikoa eta praktikoa².

Ikastaroan emango duen hitzaldiaren amaieran, euskal historiaurrea aztertzeko interesa dutenei honako hauen ikerketak eta idatziak ezagutzea gomendatuko dizkie: Obermaier (batez ere "*El hombre fósil*" deituriko memoria aipagarria), Breuil, Dechelete eta Frantziako Historiaurreko Elkartearen "*Manuel de Recherches Préhistoriques*".

1. Eusko Folklore Urtekariaren lehen etapa, gerra zibila arte (1921-1936)

Arestian esan bezala, 1920an izendatu zuten errektoreorde eta Gasteizko seminarioko irakasle izan zen garaian ekin zion Barandiaranek Eusko Folklore proiektuari, eta urte horretako apirilean eratu zen izen hori hartuko duen Elkartea. Esan dezakegu, besteak beste, proiektua sustatzera bultzatzen duten bi gertaera direla, eratu berri den elkartearen lehen urtekariaren hitzurre gisa argitaratu zen, 1921eko abenduan, "gure ahalegina" ("*Nuestro empeño*") izeneko idazkian Barandiaranek berak nabarmentzen duen bezala³. Alde batetik, herri-jakintzaren azterketan hedatutako jarduera, "*folklore*" bezala ezagutzen dena, eta Europako zein Amerikako herrialde askotan ikerketarako erakunde berriak sortuz eta argitalpenak ugarituz. Ildo horretan, garai hartan, folklore materialari dagokionez, Donostiako eta Bilboko museo etnografikoak egiten ari ziren lan baliotsua nabarmentzen du, eta, aldi berean, Euskal Herrian bertan arlo horretan egindako ikerketa-lana aipatzen du –eta balioan jartzen du–, nahiz eta eskala txikiagoan eta ez beti koordinatuta eta norabide egokira bideratuta egon, bere ustez:

2. Barandiaran, J.M. (1918). Prehistoria. (Eusko Ikaskuntzen I Kongresurako testua).

3. Barandiaran, J.M. (1921). Nuestro empeño. EFU I. Hitzaurrea; 1-5 orr.

Fruto de aislados esfuerzos individuales, muy meritorios ciertamente, aunque no debidamente orientados en todos los casos, son las recopilaciones de ciertos ramos del saber popular vasco que han visto la luz pública desde hace algunos años y que han de constituir la base de ulteriores y más sistemáticas informaciones. Los nombres de Araquistáin, Trueba, Webster, Vinson, Cerquand, Iturralde, Baráibar, Azkue, Urquijo, Campión, Soraluze y otros sonarán siempre en los oídos de quien desee conocer esta primera fase de los estudios folklóricos vascos. Mención especial merecen las investigaciones y estudios realizados por el Dr. Aranzadi, que ha sabido tratar multitud de problemas de nuestro folklore, sometiéndolos a métodos rigurosamente científicos⁴.

Proiektuaren beste gertaera motibatzailea, jada aipatu dugun Eusko Ikaskuntzen Lehen Kongresua eta Eusko Ikaskuntzaren sorrera izan ziren, *“eratu zenetik kultur lan handia hasi baitzuen, bere programa zabalaren arazoak konpontzera bideratutako mota guztietako ekimenak sustatuz”*. Barandiaranek berak adierazten duen moduan, Eusko Folklore Elkartearen proiektuak Eusko Ikaskuntzaren programa “zabal” horretan lagundu nahi du zenbait alderditan:

El anhelo de reconstrucción y la aspiración a mayor grado de cultura que de años atrás sentía vivamente el pueblo vasco, dieron por resultado en 1918 la celebración del Congreso de Oñate. De él surgió la Sociedad de Estudios Vascos que desde el primer momento de su constitución inició una intensa labor cultural, promoviendo y fomentando toda clase de iniciativas encaminadas a resolver los problemas de su vastísimo programa. A realizar tales iniciativas, aunque en solo un ramo de cultura, aspiran la Sociedad de Eusko Folklore y la hoja mensual que lleva este mismo nombre. Las fundamos a principio de este año, con el fin de investigar el saber popular vasco y estudiar los problemas psicológicos y de historia cultural que susciten las informaciones y las encuestas que se abrirán sin duda en adelante⁵.

Aurreko testu honetan ikus dezakegun bezala, lanerako metodoa hilerok lanak argitaratzea eta urtero laburpen bat biltzea zen, Eusko Folklore Elkartearen Urtekaria izenekoan. Barandiaranek folklore hitza hitzaren zentzurik zabalenean ulertzen zuen; herri-jakintza da. Bere hitzetan, *“egungo irakaskuntza ofizialen beharrik gabe, herriak duen kultura da”*. Baina Folklore hitzak, XIX. mendearen erdialdean W. J. Thoms arkeologo britainiarrari egotzitako neologismoak, ikasketa diziplina edo zientzia bati ere egiten dio erreferentzia. Ikuspegi horretatik, Barandiaranen ustez, bat-bateko adierazpenen azterketa da, eta baita, bat-batekoak izan ez arren, herriak aldi batez izan dituen adierazpenen azterketa ere.

Esan dezakegu Urtekariaren lehen alean jada Barandiaranen eskola etnografikoaren printzipio metodologikoak ezartzen direla, azken finean euskal eskola etnografiko bihurtuko dena. Eusko Folklore Elkartearen laborategia sortuta, Barandiaranek *“Euskal herri-jakintza ikertzea eta euskal herriaren arazo psikologikoak eta historia kulturala aztertzea”* du helburu, baina

jasotako materialari doktrina-paragrafoei baino garrantzi eta hedadura handiagoa ematen diogu; izan ere, benetan uste dugu adibideek beste bitarteko batzuek baino hobeto ira-

4. Idem, 3. orr.

5. Idem, 4. orr.

katsiko dutela gure azterketen eremuak hartzen duena, eta ikerketa berrien oinarri izango direla⁶.

Testu honek duen balio teoriko eta metodologikoagatik, esan dezakegu Antropologia ikasketetarako erreferentziazko testu metodologikoa izan dela gerora euskal unibertsitatean.

Eusko Folklore Elkartearen bizitzako lehen etapa hau Barandiaranen prestatuntza zientifikoko jarduera bizi batekin bat dator. Atzerrian ekingo die bere ikasketei eta, aldi berean, hainbat unibertsitate eta kongresutan ikastaroak emango ditu. Horrela, erakunde ezberdinek bere ekarpenak aintzatesten hasi ziren: 1922an Eusko Ikaskuntzako Batzorde Iraunkorreko kide izendatu zuten; 1927an, Espainiako Errege Akademiako kide; 1928an, euskaltzain urgazle. 1935ean Antropologia eta Etnografiako Nazioarteko Batzorde Iraunkorreko kide izendatu zuten Londresen.

Aldi berean, Barandiaranek bere lana garatuko du Gasteizko Seminarioko errektoreorde gisa, 1936an Espainiako gerra zibila lehertu zen arte. Gertaera horrek aldaketa sakona ekarriko dio On Jose Migeli, seminarioa utzi eta Iparraldera emigratu beharko baitu. Era berean, Eusko Folklore proiektuaren lehen etaparen amaiera ekarri zuen: gerra zibilaren ondorioz, argitalpenaren zuzendariak eta bere taldeak erbesteratu egin behar izan zuten, eta urtekaria bertan behera geratu zen.

Lehenengo etapa honetan Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroa Garaiko Aldundiek sortu berria zuten Eusko Ikaskuntza/Sociedad de Estudios Vascos erakundeak hartu zuen bere gain Urtekariaren edizioa, eta 14 liburuki argitaratu ziren Gasteizen 1921 eta 1935 urteen artean. Lehen bost liburukietan *Anuario de la Sociedad de Eusko Folklore* deitu zen. Izenburu horrek, Barandiaranek 1921eko apirilean Gasteizko Seminarioan sortu zuen ikerketa taldeari egiten dio erreferentzia, *Sociedad de Eusko Folklore* deitu baitzen elkarte hura. Mugarri aipagarri bezala, alde batetik, 1933. urtean emakume batek idatzitako lehen artikulua argia ikusten duela, Elena Tuduriren euskal jantziei buruz egindako galdetegiaren emaitza, alegia⁷; eta bestetik, 1934an Barandiaranen ikerketa etnografikorako galdetegi publikatzen dela⁸. Galdetegi hau frantsesez berrargitaratu zen Saran erbesteratu zenean. Berrogeita hamarreko hamarkadaren amaieran bigarren galdetegi bat atera zuen, aurrekoa berreginez, eta Aranzadi Zientzia Elkartek Donostian argitaratu zuen. Hamabost urte geroago, hirugarren bat argitaratu zuen, inkesta etnografiko baterako gida («*Guía para una encuesta etnográfica*») izenburupean, aurreko lanetan egindako galdera askori berriro heldu eta urte haietako Europako galdetegietan proposatutako gaiak biltzen zituena. Azpimarratzekoa dena zera da: inkesta etnografiko baterako gida hau izan dela hirurogeita hamarreko hamarkadatik aurrera Euskal Herrian ikerketa etnografiko ugari egiteko tresnarik eraginokorrena, horrela On Jose Migel Barandiaranen xedea betetz:

6. Idem, 4. orr.

7. Tuduri, Elena (1933). Cuestionario sobre artes textiles y sus aplicaciones. EFU XIII. 219-227 orr.

8. Barandiaran J.M. (1934). Cuestionario para una encuesta etnográfica de la vida popular. EFU XIV. 157-209 orr.

Nuestra encuesta tiene esta finalidad: estudiar el sistema de normas, estructuras y funciones que caracterizan el modo de vida de nuestro pueblo. Para lograrla, tenemos que efectuar sondeos en diversas comarcas de Vasconia, ateniéndonos a unos mismos criterios y a un mismo temario. La observación y la información son los dos procedimientos que debemos emplear en nuestra tarea. Observar es, en nuestro caso, contemplar, o ponernos en contacto y presencia de objetos, personas y grupos y darnos cuenta de sus formas y de sus funciones o comportamientos. Ahí entran dos estudios: el morfológico y el funcional⁹.

Galdetegi honen ezaugarrietako bat da behin eta berriz galdetzen duela zer trantsizio garaikide egiten ari diren, hau da, ezartzen ari diren eta antzinako teknika, ohitura eta pentsamoldeak ordezkatzeko dituzten kultura-gertakari berriez.

On Jose Migel Barandiaran Ataungo bere etxean (Argazkia: JMB Fundazioa)

2. 1936-1953. Erbestealdia Iparraldean

Hasiera batean On Jose Migel Barandiaranek berak susma zezakeena baino askoz gehiago luzatuko zen erbestealdia Iparraldean. Eta harentzat larrigarriena, bere Ataungo herritik eta bere etxeoengandik aparte egon beharraz gain, bizitzen ari zen egoeraren ulergaitza zen. Larritasun hori bere eguneroko idatzietan islatzen da, bai eta gerra piztu zenean Gasteizko gotzain titular zen Mateo Mujikarekin, Kanbon erbersteratuta zegoenarekin, izandako gutunetan ere. Horrela, 1948ko abendua-

---

9. Barandiaran J.M. (1975). Guía para una encuesta etnográfica. Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra, 20. zbk. 227-325 orr.

ren 31n, hamabi urte baino gehiago zeramatzala erbesteratuta, honako hau irakur dezakegu bere egunerokoa:

Gaur 59 urte betetzen ditut. Urte bat gehiago. Urte ontan aski lan erabili det; aldizkariak egiten; elkargoak (Ikuska eta Eusko-Ikaskuntzaren-Lagunartea), eta Eusko-Ik. Batzar-Nagusia eraantzen; Paris ko eta Bruselako ko batzarretako itzaldiak moldaaten; Société Préhistorique française eta Société Meridionale de Spéologie et de Préhistoire ri dagozkion lanak burutzen, etc.

Urtea igaro eta oraindik nire lurrera itzultzeko aurrerapenik ez. Nire gurasoen eta nire jayoterrian erbesteko nornaik badu bizitzeko eskubidea: nik ez. Nire elizbarrutian badire erbesteko apaiz asko, apezpikoa bera arrotza da; neretzat ez da an tokirik. Zergatik? Oraindik ez didate esan, amairu urte ontan ez didate esan zergatik. Bañan nik badakidala uste det: euskalduna naizelako eta euskalerra ikasten nabillelako: bata besteen arteko maitasuna dela bearrekoa eta ori geren etxetik asita egin bear degula esaten dedalako; politikako artu-emanetan nik ez dedala zeregiñik diodalako¹⁰.

Erbestean, Barandiaranek Eusko Folklorearen hileroko orria idazten jarraitzen du, urtekarian argitaratu ezin bada ere. Baina garai horretan Sarari buruz, bizi zen herriari buruz, egindako lan sakonak urtekariaren bigarren etapan ikusiko du argia, *“Bosquejo etnográfico de Sara”* izenburupean: 1957 eta 1972 urteen artean, XVII. zenbakitik XXIV. zenbakira bitarteko liburukiek (XXII.-ak izan ezik) jasoko dute beren orrialdeetan Barandiaran erbestean hartu zuen herri lapurtarraren ikerketa etnografikoko lan luze hau.

Gainera, Iparraldean egon zen bitartean, 1946an Institut Basque de Recherches delakoa sortu zuen, *Ikuska* izenekoa, eta izen bereko buletina argitaratzen hasi zen ordura arte egindako ikerketekin. Ikuskaren helburua Pirinio Atlantikoetako populazioaren azterketa sustatzea eta bertako bizimodu tradizionalak ikertzea da. Erakunde horretan lan garrantzitsuak argitaratu ziren 1946 eta 1951 artean, urte horretan argitaratzeari utzi zitzaion arte. Bestalde, gerra zibilaren ondorioz isilarazitako RIEVek (Revista Internacional de los Estudios Vascos) utzitako hutsunea bete nahian, 1947an beste aldizkari bat sortu zen. Aldizkari honen zuzendaritza ere Barandiarani egokitu zitzaion. Urte tarte horretan gogotsu jardun zuen Barandiaranek nazioarteko hainbat biltzarretan parte hartzen: Londres eta Oxford (1946); Paris: “Archeocivilizacion” eta “Musée de l’Homme” (1947ko uztaila eta iraila); Paris (1948); Brusela (1948 eta 1949). Barandiaranek berak ere emankortzat jotzen du urte horietan Iparraldean egindako lana: *“Hala eta guztiz ere, Eusko-Folklore (bigarren saila), Eusko Ikaskuntzaren Nazioarteko Kongresua, Biarritzekoa, eta ikuska eta Eusko-Jakintza aldizkariak, Ipar Euskal Herriko erbesteratuek argitaratuak, agerian utzi zuten gure ikerketa etnografikoetarako bokazioa ez zela desagertu”*¹¹.

Izan ere, On Jose Migelen erbestealdiaren garai honetan nabarmendu beharreko beste gertaera bat Eusko Ikaskuntzaren Nazioarteko VII. Kongresua da, 1948an Biarritzen egin zena, euskal kulturako hainbat pertsona ezagunen ekimenez eta Eusko Jaurilaritzaren babesarekin. Eusko Ikaskuntza hegoaldean ber-

10. Velez de Mendizabal, Zuriñe (Edit.) (2015). Abenduaren 31 Jose Migel Barandiaranen bizitzan, Bere egunerokoetan idatziak (1924-1988). J.M. Barandiaran Fundazioa eta Nafarroako Gobernua. 23. orr.

11. Barandiaran, J.M. (1978). EFU XXVII. Hitzaurrea; 7-10 orr.

tan behera utzita eta bertako kide asko erbesteratuta, Kongresuak mundu osoan barreiatutako kulturako jendea berrelkartzea ahalbidetu zuen. Hamabost ataletan banatuta, zorigaitozko hamarkada baten ondoren euskal ikasketen egoera errepasatu zuten biltzarkideek. Barandiaranek, 1947ko azaroan Telesforo de Monzoni, erbesteko Eusko Jaurilaritzako kultura sailburuari, “*Kultura plan baterako oinarriak*” izenburupean bidalitako txostena aurkeztuko du Kongresuan, komunikazio moduan. Bertan proposatzen du zientzien azterketa eta irakaskuntza sustatzea, oro har, eta Euskal Herriaren eta herritarren bizimoduaren ezagutzan sakontzea, bai eta bertako kultura zabaltzea ere, lehendik dauden erakundeen laguntzarekin eta, beharrezkoa balitz, beste erakunde batzuk sortzera animatuz.

Azkenik, 1953an Hego Euskal Herrira itzuli zen. Hortik gutxira, hitzaldi bat egin zuen Salamancako Unibertsitatean, bertako errektore Antonio Tovar irakaslearen eskariz, “*Euskal ikasketen gaur egungo egoera*” gaiari buruz. Une horretan, 17 urteko erbestealdiaren ondoren, bere jaioterrira itzuliko da, Ataunera, eta bertan eraikiko duen Sara etxean biziko da 1991ko abenduan hil zen arte.

3. Urtekariaren bigarren etapa: 1955-1978, Aranzadi Zientzia Elkartearen argitalpen gisa

Urte hartan bertan Eusko Folklore Urtekaria berriz argitaratzen hasi zen –15. aleak 1955ean ikusiko du argia–, Aranzadi Zientzi Elkartearen babesaz, eta bere betiko arkeologia ikerketei berriro heldu zien ikertzaile gazteekin osaturiko talde berriak sortuz. Gogoz heltzen dio Euskal Herriaren historia eta kultura aztertze lanari On Jose Migelek, azken hogeitau urteetan alferrik galdutako denbora berreskuratu nahian edo. Aldi berean, etapa berri honetako Urtekariaren lehen alean bertan berretsiko ditu aurretiaz jada zehaztutako ildo metodologikoak eta ikerketarako lehentasunak:

(...) Aquel campo de investigación y de estudio, casi en barbecho desde hace 20 años, ha empezado ahora a ser cultivado de nuevo por el Grupo “Aranzadi” de la Real Soc. Vasc. de Amigos del País. Hoy como ayer, la fórmula que nos guía es aquel antiguo aforismo: **Nosce te ipsum**, conócete a ti mismo. (...) Esto nos impulsa a estudiar primero nuestro pueblo y las raíces y elementos del ambiente en que vivimos. Puede haber aquí un escollo: el amor a lo nuestro, capaz de inducirnos a organizar las descripciones en función de nuestros gustos o teorías y a interpretar la realidad a través de un equivalente mental quizás tendenciosamente deformado... Hay que estar, pues, prevenido contra tal peligro. En el cuadro de una civilización que se trata de estudiar, los elementos materiales pueden y deben ser registrados minuciosamente. Son la base indispensable de toda descripción. Signos visibles de un mundo de intenciones y de nociones que los hombres cultivan en torno suyo, ellos nos sugieren gestos y conductas de quienes los fabrican y los manejan¹².

Etapa honetan, On Jose Migel beraren ekimenez abian jarri eta gerora garatuko dituen bi proiektu nabarmendu behar ditugu, elkarren artean erlazionatuta

12. Barandiaran, J.M. (1955). Nuestro empeño de ayer y de hoy. EFU XV. Hitzaurrea; 7-8 orr.

daudenak eta Eusko Folklore Urtekariaren bilakaeran zerikusi zuzena eta esanguratsua izango dutenak. Alde batetik, 1963an, Etnologiako Euskal Katedra ("Euskal Hizkuntza eta Kultura Katedra") sortu zen Nafarroako Unibertsitatean, eta Barandiaran bera izango da katedraren titularrak 1965 eta 1977 artean; eta, bigarrenik, katedra honen funtzioen osagarri gisa, Barandiaranek Etniker Plana ezarri zuen eta ikertzaile eta kolaboratzaile taldeak eratu zituen, bilketa etnografikoaren plan sistematikoa euskal lurralde osoan gauzatzeko helburuarekin, Euskal Herriko Atlas Etnografikoa osatzeko aldera. Une horretatik aurrera, hurrengo urteetako Eusko Folklore Urtekariak mugimendu horren isla izan beharko dute, eta bertan argitaratuko diren ikerketak plan zabalago baten parte izango dira: Euskal Herriko Atlas Etnografikoa egitea. Horixe bera izan zen On Jose Migelen mezua eta horrela egin da: "Datozen urteetako Eusko Folklore Urtekariak mugimendu honen isla zehatza izan beharko dute. Hala espero dugu"¹³.

Nafarroako Unibertsitatean sortutako Euskal Hizkuntza eta Kulturari buruzko katedraren berri. Diario de Navarra, 1964.02.20 (Argazkia: JMB Fundazioa)

13. Barandiaran, J.M. (1969). EFU XXII. Hitzarrea; 7.orr.

Urte gutxi berru ekimen honen emaitza positiboak ikusten hasiko dira. Eusko Folklore Urtekariaren XXI. liburukiaren aurkezpenean, 1968an, Barandiaranek berak azken urteetan egindako lanen inguruan sortutako aldeko giroa aipatzen zuen, Euskal Herria ezagutzeko bide bakar gisa, Eusko Ikaskuntzaren eta Aranzadi Zientzia Elkartearen lankidetzeta eta babesa eskertuz lan horiek zabaltzeko lanean. Aldeko giro hori indartuko da, halaber, Euskal Herriaren Adiskideen Elkartek 1968ko iraileko bigarren astean Donostian antolatutako “Euskal Herriko Ikastaro Monografikoak” izenburupean egindako ekitaldietan. Ikastaro horietan, Barandiaranek bere proiektuari buruzko orientabideak eta planak azaltzeko aukera izango du. Kontua zen herrialdeko gizarte-eragile eskudunetan premiazkotzat hartzea bizitza tradizionalako adierazpenak erregistratzea, bizitzeko modu berriek adierazpen horiek desitxuratu edo ezabatu baino lehen, eta monografiak argitaratzea, euskal lurraldeko eskualde guztietan egindako ikerketa sistematikoen bidez.

Eusko Folklore Urtekariak, bere aldetik, jarraitzen dio euskal etnografia eskola deritzon hari ekarpen metodologiko aipagarriak egiten Euskal Herriko leku ezberdinetako ikerketa etnografikoak plazaratuz, bai galdetegjaren sistematizazioa garatuz baita irizpide metodologiko nagusiak zehaztua ere. Guztira, 1955 eta 1978 artean, Urtekariaren beste hamahiru ale argitaratu ziren (XV.-a eta XXVII.-a bitartekoak).

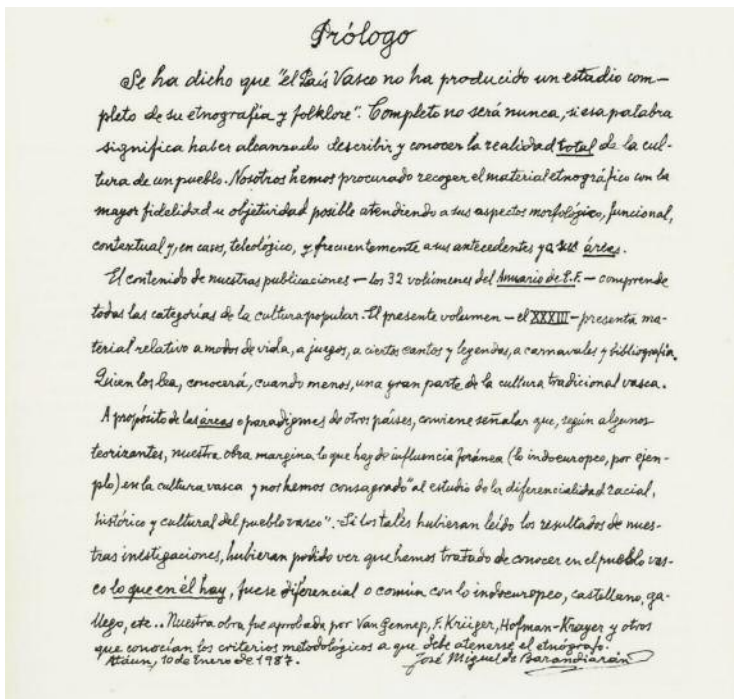

Etniker Taldeetako kideak, Jose Migel Barandiaran eta Pilar Barandiaran 1988an. (Argazkia: JMB Fundazioa)

4. Eusko Ikaskuntza (1979-1988) eta Don Jose Miguel de Barandiaran Fundazioaren argitalpen gisa (1989tik gaur arte)

1978an, Eusko Ikaskuntza berreraiki zenean, Urtekaria erakunde honen izenean argitaratzen hasi zen berriro, aldaketa Aranzadi Zientzia Elkartearekin adostu ostean. Hamar urteko epean aldizkariaren beste zazpi ale argitaratuko dira (XXVIII.-etik XXXIV.-era bitarteko zenbakiak). Etapa honetan, lehen aldiz, euskarak garatzen ari diren ikerlanak argitaratzeko hizkuntza gisa duen presentzia egiaztatuko dugu. Hain zuzen ere, euskarari dagokionez aipagarria da haren falta testu idatzietan 1980. urtera arte¹⁴. Baina azpimarratu beharra dago, baita, era berean, euskararen nonahikotasuna ordura arte argitaratutako lan etnografikoetan ere, testu askok biltzen eta garatzen zuten hiztegiagatik eta toponimiagatik. 1980tik geroz, euskaraz idatzitako lanak areagotzen dira apurka-apurka.

1988an Eusko Ikaskuntzak eta On Jose Migel Barandiaranek bere izena daraman Kultur Fundazioa sortu zuten. Bere ekoizpen zientifiko guztia biltzea da bere helburu nagusia, bai argitaratua bai argitaragabea, eta bere lanaren edizio kritiko

On Jose Migel Barandiaranek idatzitako hitzaurrea. EFU XXXIII, 1985-86

14. Arin Dorronsoro, Juan (1980). Kristauen gaitzak. EFU XXIX. 63-74 orr.

arretatsua egitea, bai eta On Jose Migelek abiatu eta gauzatu zuen ikerketa-lanari jarraitzea ere, bereziki historiaurrearen, arkeologiaren, antropologiaren eta etnografiaren arloetan, ikerketa-programa eta beken bidez, bai eta ikastaro, mintegi, hitzaldi eta antzeko jardueren bidez, fundazioak berak sustaturiko ikerketen emaitzak argitaratzen dituela. Helburu horiekin bat eginez, Fundazioak Eusko Folklore Urtekaria argitaratzen jarraituko du aipatutako datatik aurrera, betiere On Jose Migel Barandiaranen zuzendaritzapean berau hil zen arte, bera zelarik EI/SEV erakundearen presidentea.

Ehun urte hauetan (1921-2021) argitaratutako 55 liburukiak (55. alea 2021eko udazkenerako egongo baita) material etnografikoaren corpus baliotsua dira, eta ezinbestekoa da euskal kulturaren edozein aztertzailearentzat.

5. Azken iruzkinak

1. “*Nosce te ipsum*”: Etnografiaren eta prehistoriaren arteko elkarlana herri-kultura, folklorea, ikertzeko orduan.

Egun diziplinarteko planteamenduak nagusitzen diren honetan ez zaigu arraroa egiten, baina jada ehun urte On Jose Migel Barandiaranek argi ikusten zuen etnografia, prehistoria eta azterketa arkeologikoei zuten osagarritasuna euskal kultura hobeto ezagutzerakoan. Esan dezakegu, horretan sinestu ezezik planteamendua praktikara ere eramaten ahalegindu eta lortu ere egingo zuela Barandiaranek, Euskal Herriaren historia eta kulturaren ikertzaileei norabide bat seinalatuz hain zuten.

1916an euskal historiaurrea eta etnografiaz interesatu zen. Urte horretako udan bertan, Aralarko Argarbi inguruan, ordura arte ezezagunak ziren historiaurreko bederatzi trikuharri aurkitu zituen. Barandiaran gazteak Telesforo de Aranzadi irakasleari idatzi zion, Bartzelonako Unibertsitateko Antropologia katedradunari, Aralarko Nafarroako aldean antzeko monumentuen indusketan lanean ari baitzen hau. Urtebete geroago, Gasteizen jaio eta Oviedoko katedradun zen Enrique Eguren irakaslearekin batera, Gipuzkoa aldeko Aralarko trikuharrien indusketa eta ikerketen lehen kanpaina egin zuten. Horrela, Aranzadik, Barandiaranek eta Egurenek osatutako historiaurreko ikerketa-taldea sortu zen eta, hurrengo hogeiterteetan, indusketa arkeologiko eta ikerketa ugari egin zituzten 36ko gerrak sakabanatu zituen arte, ez baitziren berriro ikusi. Eguren 1944an hil zen eta urtebete geroago Aranzadi. Barandiaranek erbestean zegoela jakin zuen heriotza horien berri.

Urtekariaren lehen etapan, ohikoa da liburukien edukia bi ataletan bereizita aurkitzea: bata, aurreko urtean egindako lan etnografikoei buruzkoa, eta, bestea, historiaurreko ikerketei buruzkoa. Baina ez zitzaion luzaroan eutsi banaketa horri, eta aurrerantzean esan daiteke Eusko Folklore Urtekaria etnografia arloko aldizkari bat dela funtsean, nahiz eta hasieran zenbaki askotan presentzia arkeologikoa ere izan zen. Barandiaranek berak uste zuenaren isla da hori, zalantzarik gabe: bi diziplina horien arteko osagarritasuna, etnografia eta historiaurreko arkeologia¹⁵.

---

15. Barandiaran, J.M. (1932). Algunos vestigios prehistóricos en la etnografía actual del pueblo vasco. EFU XII. 101-110 orr.

2. Eusko Folklore Urtekariaren ekarpena gaur egunera arte

Urtekarian 100 urtez landutako edukiak ikusita, esan dezakegu aldizkari honek, batez ere hastapenetan, Barandiaranek sortutako eskola etnografikoaren (hau da, euskal eskola etnografikoaren) printzipio metodologikoak definitzen eta argitaratzen lagundu duela. Ekimen hori azpimarragarria da Euskal Herriaren antropologia-ikasketen ikuspegitik, eta gai horretaz jakin-mina izan dutenen artean printzipio horiek zabaltzeko balio izan du, are gehiago gure inguruko unibertsitateetan ikasketa horien arrastorik ez zegoenean. Aldizkariaren balio teoriko-metodologiko hori dela eta, Urtekaria, denborarekin, erreferentziatzko testu metodologiko bihurtu da Euskal Herriko unibertsitateetan antropologia ikasketetarako.

Gainera, bertan jasotzen diren euskal kultura herrikoiari buruzko lanen bidez aurkitzen dugun edukia ez da soilik deskribatzailea, ohitura eta bizimodu ezberdinen narratiba bat, baizik eta ezagutza arlo hori sistematizatzeko ahalegin handiaren isla da, Barandiaranen eskutik batez ere. Ildo horretan, urteak igaro diren arren, esan dezakegu gaur egun ere erabilgarria gertatzen dela neurri handi batean. Beraz, argi dago Eusko Folklore Urtekariak ekarpen metodologiko garrantzitsua egin diola bere 100 urteko ibilbidean euskal etnografiari eta, hein batean, arkeologiari ere.

Baina, zalantzarik gabe, alderdi garrantzitsu horretaz gain, aldizkaria balio-tsua da edozein irakurlek bere edukiekin duen lotura emozionalagatik. Testu asko Barandiaranen inkesta hainbat herritan aplikatzearen emaitza direnez, 100 urteko bizitza, ohiturak edo inguru arkeologikoak ezagutu ditzakegu euskal geografia osoko herri eta eskualdeetan, bai eta gure jatorrizko lekuetan, bizilekuetan edo inguruko beste herri batzuetan ere. Hori oso erakargarria da, ez bakarrik aldizkarira helburu zientifikoekin hurbiltzen denarentzat, baita, oro har, Euskal Herriko historia eta kultura hobeto ezagutzeko atxikimendua edo interesa eta jakin-mina sentitzen duen edonorentzat ere.

3. Eraberritzearen beharra, aurrera egiten jarraitzeko

Gero eta urrunago dago Barandiaran bizi izan zeneko garaia, eta, beraz, esan genezake haren irudia lausotzen ari dela gure gizartean. Belaunaldi berri gehienek agian ez dute jakingo zehatz-mehatz nor izan zen eta zer ekarpen egin zion euskal kulturari. Horregatik, funtsezkotzat jotzen dugu On Jose Migel Barandiaran Fundazioaren lana. Gizarteari jakinarazi nahi diogu nor izan zen ataudar hura eta zein lan garrantzitsu egin zuen bere bizitza osoan zehar. Baina On Jose Migel Barandiaranen irudi eguneratua ere eskaini nahi dugu, benetan sinesten baitugu baduela.

Zalantzarik gabe, bere ekarpenak berrikuntza bat izan ziren bere garaian, eta horiekin ikerketa bide berritzaileak ireki zituen, bai antropologiaren alorrean, bai arkeologiaren arloan. Baina ikerketa eta ikerketa metodoa gauza bizia da. Egia da Barandiaranen ekarpenek Euskal Herriko egungo antropologia eta arkeologia ulertzen lagundu digutela. Baina uste dugu ez litzatekeela bidezkoa izango horrekin bakarrik geratzea, baizik eta ezinbestekoa dela ikuspegi berriak sartzea ezagutzan aurrera egiteko eta gazteengana iristeko forma berri horiek eskainiz.

On Jose Migelek Eusko Folklore Elkartearen abian jarri zuenean, bere hitzetan: *“Euskal jakintza herrikoia ikertzea eta arazo psikologikoak eta kultur historiakoak aztertzea”* zuen helburu, *“bildutako materialari doktrina-paragrafoei baino garrantzi eta hedadura handiagoa emanez”*. Hau da, gertaeren objektibotasunari lehentasuna emanez iritzien subjektibotasunari baino. Baina hori guztia, etorkizunean, era sistematiko batez bildutako material hori Euskal Herriaren historia kulturalari buruzko ikerketa zientifikoen oinarri izateko helburuarekin eta itxaropenarekin, esaten du baita.

Ehun urte igarota, daukagun egoera ez da bera. Besteak beste, badaukagu material etnografikoen *corpus* baliotsu bat, euskal kulturaren azterzailearentzat ezinbestekoa dena; badaukagu unibertsitate mailan prestatutako ikertzaile kopuru esanguratsu bat; badaude azterketa zientifiko berriak egiteko azpiegitura eta baliabideak, ... Beraz, uste dugu, ematen direla baldintzak kultur errealitateak ikuspuntu berrietatik begiratu eta aztertu ahal izateko,aldi berean, Eusko Folklore proiektuaren hasierako helburuari uko egin gabe.

Hori litzateke, azken urteotako Urtekariak eman nahi izan duen urrats kualitatibo bat. Bere momentuan ebaluatu beharko dena, noski. Eusko Folklore Urtekariaren kasuan berrituta etorri ginen 51. zenbakiz geroztik, ikerketa gai berriak txertatuz gure argitalpenetan, euskararen presentzia indartuz, ikertzaile gazteen parte hartzea sustatuz. Horrez gain, ikerketa arloa bultzatu nahian, Barandiaran ikerketa beka sustatzea ere badugu helburu. Eta honetan ere bai apustu egiten dugula ikertzaile gazteen alde, ideia eta metodologia fresko eta berritzaileak dituzten horien alde.

Hala ere, Fundazioak berritzeko egiten duen ahalegin hori nahitaez oinarritu eta, ondoren, kontrastatu beharko da erakundetik kanpoko eragile akademiko eta sozialen iritziarekin, Fundazioaren funtsezko zereginari lagunduko dioten proposamenak gehitu ahal izateko helburuz: On Jose Migel Barandiaranen bizitza, pentsamendua eta zientzia eta kulturari egindako ekarpena aztertzea eta haren obra eremu guztietan zabaltzea, alegia. Horretara jarriko dugu gure gaurko ahalegina.